

A fájdalomig és tovább...

Egy Trianon-unoka kései feljegyzései

„Magyar az, akinek fáj Trianon”

Illyés Gyula

I. rész

(Fú a böjti szél, szívósan hajtja a felbőket az égi mezőn, a Nap elő-elővillanva se melegít. Tűnődöm, ugyan miféle delejes érzés él bennünk, hogy röpké párizsi időzésünk annyi csábító eseményét odahagyva, sokadszor is Versailles-ba vonatozzunk? S nem az aranyoscsilláros kastély bámulatára, ahonnan a száműzött II. Rákóczi Ferenc csömörrel menekült a grobois-i kolostorba. De nem ezért kerüljük a főbejáratot, oldalvást egy másik kapun egyenesen a Nagy Trianon irányába gyalogolhatunk. Tar fák és üres bokrok kísérik az út egyik oldalát, túlman csaknem pásztori idill: birkák legelésznek felügyelet nélkül. Ámul-tam ezen egykoron itt járva, de már érteni vélem, a Kis Trianon Maria Antoinette tanyája így lesz otthonosabbá, s hozzá a kastély kertészetének feladata is egyszerűsödik: a fű nyírása jobbára elintézett. Kukorica fancsit ugyan egykor sem láttam, de Petőfi indulata elragadott a Kis Trianonhoz érve: éppen harminc esztendeje zárva volt, silány adattárak és műveletlenségem folytán itt ráztam az öklömet, amit asszonykám képre is rögzített. S nem egyedülként, később vissza-visszatérve egy Trianonnal arrébbra már én tessékeltem bonfitársaimat, a Nagyhoz fáradjanak szitkozódni! Illyés Gyula 1978-as itt-jártakor feljegyezte: ama történelmi asztalt kicserélték, mert ide zarándokoló magyar-jaink köpései kivájták a lapját.

Fejembe szorítom sipkámot, hogy a szél el ne röpítse, s e kellemetlen fogadtatás csak lankasztja gyaloglási kedvemet: ugyan annyi párizsi látnivalót mulasztva tűnődöm, milyen kár, hogy Széchenyi István nem valósította meg tervét! Akkor Versailles-ba se igyekeznénk, mert 1822. március 25-én „bájos”-nak látta az épületet, s megjegyezte: „Szeretnék egy ilyen magamnak is.” Lám, ha felépítteti Nagy Trianon mását, nemzeti sorsunk micsoda keserves stációját jelentené, hogy Széchenyi István utóéletében és itthon, akár egy hasonmás asztallal a békediktátum aláírásának örökös és jelképes emlékhelyévé avatta volna nagycenki kastélyát. A Széchenyivel tartó Wesselényi Miklós szerint „keleties ízlésmodorban, remek vörös és zöld márványoszlopokkal nagyon szép”, de a Kis Trianont „még ízlésesebb”-nek látta.

Alighanem, Széchenyi hazai építőkedve azonmód ellobbant, mert naplójában versailles-i emlékeinek „melankolikus” hatásáról számolt be. Az elbagyatottság, az elnépteledés élménye telepedett rá a termeket és a parkot járva, amely hangulat egy elsüllyedt társadalom fájdalmas voltát is felidézte benne. „Kicsinységünk” és „nyomorult” emberi voltunk fölött merengett egykor a grófi látogató, s száz év múltán a Nagy Trianon nem-

zeti sorsunk kicsinyiségének és megnyomorítottságának emlékhelyévé emelkedett. „Közömbös Európa / közömbös harangjait” panasolta Farkas Árpád Bécsben a hatvanas évek végén (Befalazott szószerző), de elebb ugyan nem a pesti Bazilika vagy a debreceni Nagytemplom harangja ébresztőjét várták volna a hazából kiszakított honfitársaink? Kései példával szólva Georges Aczél: La Hongrie, hier, aurd’hui című könyvét 1987-ben Párizsban a Nagel Kiadó jelentette meg, bizonyosan nem a maga pénzéből, hanem budapesti pártkasszából. A tegnapi és mai Magyarország kérdéseit tárgyaló könyvben egyetlen utalás se olvasható hazája nemzeti voltának megtöretettségéről – 1987-ben! Amikor már Illyés Gyula küzdelmeit folytatva, felerősítve Király Károly, a Tiszatáj, az Alföld, Duray Miklós kálváriája, Csoóri Sándor küzdelmei, Süttő András elnémitása hazájában, a budapesti Kulturális Fórum botrányos bevégezetlensége, változatos hangszerelésben közügyi petíciók, az Advent a Hargitán visszhangos sikere a hazán túra hullámozva nyugtalanították a nagyvilágot is, Aczél Györgynek nemzeti bogylétünkről nem volt mondanivalója Párizsban és a nagyvilágnak. Így éltük le életünk javát, közömbös Magyarország közömbös harangjai, Trianon, Párizs, Budapest – 1956. október 23. némaságba dermedt feketepecsételés dátumok – infantilisnak, emlékezetrokkantak is ezért maradtunk. Időm van tűnődni magunk felett, hiszen a bejutás rendje nagyot változott, amióta utoljára itt jártam. Akkor a jegyváltás után, a buzatos pireneusi márványból készült oszlopok között az árkád alatt áthaladva [Napóleon idején még üvegezett] azonmód bejuthattunk a zeneterembe, amely a tisztek szalonja volt, s majd kellő ámulat nyomán utunkat folytattuk a Zöld Szalonba. Most azonban az épület bal szárnyába igyekszünk belépőért, hogy majd a felújított szárnyban bábész haladással érkezzünk az átvezető folyosóra.)

Riadt felháborodással néztem a televízió közvetítését, amikor húsz évvel ezelőtt az ifjú demokraták hangos tiltakozása a parlament trianoni emlékezését valósággal megszegyenítette. Lassan aztán csöndesült bennem a belátás: huszonéves, életet nem élt fiatalok ugyan honnan látnák a történeti összeroppanás mélységeit? Minap egy kiváló jogászprofesszor beszélt el: amerikai tanársága idején, nem sokkal a fordulat előtt megismerte az egyik ösztöndíjjal kint tanuló fiatal politikust, s egy álló nap magyarázta neki a trianoni döntés nemzetpusztító voltát. Az ifjú ember nem értette, s ugyan miként is érthette volna meg egy napos szemináriumon azt, ami két évtizedes stúdiumai folytán nem égett sorsába? 1945 után legalább három nemzedék nevelődött hazátlanná úgy, hogy iskolában nem hallhatta, tankönyveiben nem olvashatta a Megtörténetet, nem ismerhette meg következményeit. Hazai, anyaországi közöny, siketség és visszhangtalanság kísérte honfitársaink ember alatti életét. Halotti némaságba dermedt évtizedeimbe révedek, ugyan, én értettem-e Trianon súlyát? Sokáig nem értettem, noha „sorompós századunk” (Süttő András képe) különös sorsmozzanatokban érintett meg.

ÓRIÁSNAK LÁTTAM ötévesen Éva nagynéném öccsét, Koncsol Lacit, aki kisdíakként az ajtó kilincsét szorítva állt sárospataki lakásunk küszöbén, fejét szelíden meghajtva mondta: búcsúzni jött, végleg átszökik a határon. A határ! Valami titkos, elválasztó s távolító, sötét tüneményként merült fel bennem, mert az elválásnak végzetes fuvallata érintett meg. És kísértett tovább, merthogy Éva néném szülőfalujáról, Deregnyőről úgy beszélt, mint valami elérhetetlen édeni tájról, nem

utazhatott haza, noha negyven kilométerre volt Pataktól, ahol édesapja szolgált református papként. Laci annyi hazai küzdelmével, ma is tartó boldog házasságával s próbatételeivel Éva néni történetei még két évtizeden át oly messziségbe tűntek. S akkoriból való emlék: debreceni nagyszüleimhez érkező, a hallban csörtetve nagymamám csöndességre intett, az ismeretlenül befogadott kedves vendég, Árpád bácsi nagyon beteg! Árpád bácsi feleségével és lányával Felvidékről, talán Lőcséről menekült, s a *száműzetés* végzetesen megviselte. Ahogyan a tapintatosan behajtott spaletta deszkái között a délutáni nap megvilágította viaszsárga arcát, már az elmúlás örök fényjelét mutatta. Alig egy esztendővel később, rá emlékezve, talán ezért is tűnt oly természetesnek, amikor édesapám búcsútekintetét láttam a pataki ravatalos ágyon. Árpád bácsi örökre elköltözött abból a szobából, amely aztán két évtizeden át debreceni otthonom, birodalmam lett. Olykor-olykor felrémlt előttem, ha más fekvőhelyen is, de fejem abban a térben nyugszik, ahol a kedves, szelíd, bujdosó magyarnak nagymama felkötötte az állát.

Lajos bácsi ismeretlen árnya gyakran felsejlett előttem. Anyai, debreceni nagymama szinte heroikus áldozatot vállalt bátyjáért, aki feleségével Szatmárnémetiben élt. Valamicske földöröksége maradt az óhaza szatmári felében. Sajátjánál is jobban óvta bátyja tulajdonát nagymama, ami folytonos beadási kötelezettséggel járt. Ugyan honnan szerezte volna az előírt húsadagot, mint a hentestől? Szombat hajnalban, 3–4 óra tájt a hóna alá szorította a kis összecukható széket, kiballagott a Csapó utcai bolthoz, és sorba(áll)ült hat-hét órát. És ha még lógott hús a szegen, megvette Lajos bácsi néhány holdja után előírt adagot, majd talányosan fogalmazott postai lapon tudatta bátyját: beszolgáltatási kötelezettsége teljesítve. Tíz-éves formán e családi szétszakítottság végzetes voltát természetesnek vettem, s ami lázadozásérzés bennem lobbant, azt anyám élesztette, sokallta nagymama áldozatát, azért a „vacak földért”. Nem értettük azt, ami bennem csak később tisztult: testvéri érzésének fádalma és ragaszkodása hajtotta őt, hogy évtizeden át nem találkozhattott Lajos bátyjával. Aki negyedszázaddal később éveken át önzetlenül, gondosan csomagolva hetente küldte nekem a romániai magyar irodalmi lapokat.

VALE LUI MIHAI – az első román szó, amit életemben olvastam. 1956 augusztusának egyik reggelén a debreceni állomás hetedik vágányán állt a nyírábrányi szerelvény, s az első kocsi oldalán románul és magyarul pirossal írva, tábla tudatta, az Érmihályfalvára utazók ide szálljanak. Merthogy a kocsit áthúzzák a román határállomásra. Az 1956-os esztendő a társadalom és a természet változatos tektonikus mozgásait hozta: a szovjet pártkongresszus hökkenetes fordulatáról szivárgó hírek mellett annak a tavasznak országos izgalmát jelentette a földrengés és az is, hogy a mohácsi gátak állják-e a Duna buzgárjainak támadásait. Áradtak a hírek a társadalom kis és nagy hullámveréseiről, s egyik közülük, hogy személyigazolványhoz kötött betétlapformán útlevel váltható Romániába – így indultunk Lajos bácsi-nézőbe, Szatmárnémetibe. Ma is tenyereken érzem a csipkekesztyű mintázatát, ahogyan megszorítom a vasúti kocsi karfáját, amint az első lépcsőre emeltek. Anyám gyözködésére felvett kisasszonyi elegancia egészségügyi óvatosság folyománya volt, mert abban az évben a gyermekparalízis járványának hírért és

drámai tényeit csak riadt dermedtséggel fogadhattuk, mert a Sabin-csepphez és a Salk-védőoltáshoz előbb ismeretségi, majd hivatalos formában csak a következő évben juthattunk. Addig maradt a kesztyű, amivel, úgy véltem, sajátosan illek abba a meggyzínű párnás gyorsvonat CFR-kocsiba, amelyre a határon átjutva, Érmihályfalván (Vale Lui Mihai) felszálltunk, mert az ülés fejtámláit csipketerítők fedték. Addig plüss huzatú kocsiban még nem utaztam, otthon másod-harmad osztályon már eleget, de akkor a román fülkében nem tudatosodott, hogy a naftalinnal áthatott cipőmentesített lábak pálló szaga, némi cujka aromával elegyítve több mint a román vasúttársaság elegancia-kényelem-szolgáltatása. Ember és légkör dolgában nekem a tizenegy éves gyermeknek ismeretlen világ villant fel a Nagyváradról Nagybányára robogó gyorsvonat kupéjában, amelyet Romániának neveznek. Majd amikor jó másfél évtized múlva Caragiale műveiből Bukarest külvárosának világa, a Mahala urizáló figurái drámákban és színházban megelevenedett előttem, visszatérően ennek az alig óras út tudósíjtó, émelyítő szaga is visszakísértett.

Képek, illatok villannak fel arról a szatmárnémeti útról: ahogyan Lajos bácsi konflisba ültetett, s átkocogtunk a városon, egy városgazda szeretetével beszélt az öreg épületekről, s legkivált a Lánchos templomról, amely méltóságával az önállóság és a rendíthetetlenség jelképeként kísért máig. Mert nagymama és Lajos bácsi iskoláját, a szatmári napokban annyit emlegetett Kölcseyt már megfosztották nevetől, becses könyvtárától és magyarai múltjától, de a Lánchos templom rendületlenül szolgálta a magyar gyülekezetet. Kertjében piros, sárga rózsáinak lugasában serénykedő Lajos bácsi Gül babának is képzelhette magát, ám virágtermesztő éretnél kedvesebb volt előttem azzal, hogy gyermekük nem lévén, örökbe fogadták Jancsit, aki a nagy erdélyi ínség idején került családi körbe. Csíkszentdomokosi székely család hetedik gyermekeként született Márton Jancsi, akit nem a szeretet hiánya, hanem a nélkülözés kényszere engedett el a messi Partiumba. 1956-ban már inasiskolába járt, s jókedve, játékosága, viccziporkái átszórakoztatták napjaimat; eszembe se jutott, hogy Lajos bácsiék otthonában voltaképp egészségügyi karanténban élek. Akár Debrecenbe, a szomszédunkba is képzelhettem magam új rokonok, ismerősök körében. De Jancsihoz kötődő esti családi beszélgetések óráiban felfigyeltem: közvetlen rokona a „nagy püspök” – Márton Áron! Öreg reformátusok dicsérték a katolikus püspököt! Nem emlékszem, hogy elismerésük erősítéseként ama történelmi súlyú beszédére hivatkoztak volna, arra, hogy Márton Áron 1944. május 18-án a kolozsvári Szent Mihály templomban tiltakozott mindenféle üldöztetés, így a zsidóságot megalázó intézkedések ellen is. Arról pedig nem tudhattak, hogy Márton Áron elhurcoltatását követően 1951. július 30-án a hadbírószági tárgyaláson micsoda erővel szolt a kétmillió magyarországi méltóságának védelmében; azt a méltányosságot hiányolta, amiért a románság a Monarchia Magyarországot vádolta. De a püspök sorsának újabb fordulata már szóba került, miszerint négy év múltán Márton Áron kiszabadult, s gyulafehérvári rezidenciáján gondozza a magyar lelkeket. És nem Mindszenty József, hanem Márton Áron sorsa titokzatos példaként járt át a későbbiekben is, amikor a rendszer elleni egyházi küzdelmek példáját említettük otthon, családi körben... Ami azt is jelentette, hogy

egyre erősebben kezdtem viszolyogni református egyházam vezetőitől; a „békepap-ságát” nyílt bolsevik karriere váltó Péter János debreceni püspöktől és az őt követő Bartha Tibortól, mert lám: Márton Áron a mártíromságig védi egyházát és Erdély magyarságát! Ezért is föltétlen igennel válaszoltam Tamási Ágotának, amikor 1980. szeptember 29-én Márton Áron halálhírét tudatva kérdezte: mennénk-e a temetésre. S persze hogy társultunk párommal, és október 4-én az Orienttel Gyulaféhérvárra érkezve kora reggel elsőként ültünk a székesegyház padjába, és megrendülten figyeltük, hogy Székelyföld magyarjai csapatosan s egyenként milyen áhítatos szomorúsággal érkeznek a végső búcsúra. Már akik érkezhettek, mert több településről a megrendelt buszokat a szeku nem engedte elindulni. Alighanem a megcsonkult haza élménye Márton Áronnal Szatmárnémetiben kezdett sarjadni bennem. S majd lassacskán az is, hogy ébredező elmével kezdtem kevésnek és szájalmasnak tekinteni nagymama Lajos bácsi iránti elfogultságát, aki a későbbiekben is ügyesen forgatta könyvelői tudományát a jobbára törülközőkre, borsra és a porcukorral hintett gyümölcskocsonya-édességre, a rahatokra szorítókozó családi cserekereskedelemben. Arányzavaros és méltánytalan összevetésben úgy véltem: kis és nagyobbacska magánügyleteknél valami magasabb üdvösség is vezérelheti az embert, ha valaki börtönszenvedést is vállal hitének és egyházának állhatatos védelmében.

NEM ÍRTÁK MEG a kelet-európai határátkelések regényét sem. Annyi utazásom szorongásos és drámai emléke, a Balt-Orient a Nyugatiból indult hat óra előtt öt perccel, búcsúzó, apró csomagok – rokonoknak, barátoknak –, utolsó jó tanácsok, reménykedés, hogy Illyés, Csoóri, Németh László könyveit nem veszik el a román vámosság; könnyes integetések – a XX. század trianoni regényfolyama a némaságban és a gesztusokban is. És mennyi élettörténet Váradig, Kolozsvárig, Brassóig, a kocsárdi állomáson hajnalig várakozva („ha Stockholmba utazunk, Kocsárdon akkor is át kell szállni” – Bajor Andor) az alvilági teremben, bőrkabátosok spicli tekintetével és fülével kísért életek, sorsok szálltak hajnalig többet sosem látott társak körében. Megannyi beszélgetésből csak foszlányok merülnek fel(!), de valamennyi vasúti és autós út civódással, motozással, poggyászok kiforgatásával megakasztott borsi, nagylaki vámvizsgálatok tucatszám olyan pontosan élnek az emlékezetemben, mint kitiltásom az országból a borsi átkelőnél. Amikor a nagybeteg Harag Gyurit siettem köszönteni, még egy hónapot élt, s már nem búcsúzhattam el tőle, temetésére is csak társam utazhatott, és hozta a hírt végrendeletes *Cseresnyéskert* előadásáról, amelyben Firsszel üzent: én nem megyek el innen! Az elkobzott könyvek, lapok példányai, az ostoba faggatózások, hova, kihez és miért utazunk, valamennyi irracionális adalék kelet-európai szabadságghiányos létünkhöz.

Az első motozás azonmód, az 1956-beli, Szatmárnémetiből hazatérőben Vale-Lui Mihai (Érmihályfalva) állomásán álló, Debrecenbe induló kocsiból emlékezetes. A román határőr kipakoltatta és áttúrta motyónkat, az oroszok kutattak így '45-ben, mondta nagymama, s minthogy első szemlére semmi elkobozni valót nem talált, s újra kezdte. Már-már gyaníthatta szívóskodásának hiábavalóságát, amikor felemelt egy olajoshal-konzervet, s mintha nem tudná, román–magyar szavakat szaggatva kérdez-

te: mi van benne. Anyám válaszolta: olajos hal. A vámos egyre forgatta a dobozt, fejét ingatta – ezt ő nem hiszi! Hüledezve a gyanakváson, anyám lázasan bizonygatta igazát, már azt is dadogta, hogy melyik szatmári boltban és mennyiért vásárolta. A kocsi népe is felfigyelt. „Arany vagy mas van bene” – felelte a román éberügyes. Válaszul anyám kikapta kezéből, és már nem is a konzervet, hanem becsületét védendő meg-
rázta: semmi zörgő hang nem hallik, higgyen már szavának! Nem és nem! De hát hol van megbontva? – kérdezte, s mutatta a pléhdobozt. Mai eszemmel s főként annyi későbbi román határemlékem nyomán bizonyos: játszott a bornírtot, baksist akart. Anyám aztán harcias indulattal táskájából előkapott egy konzervnyitót és a vámos kezébe nyomta: akkor most bontsa fel, de itt egye is meg! Az éberkedő elbizonytalanodott, érezte talán, ha engedelmeskedik, megszegyenül. Hirtelen legyintett, s kiment a kocsiból. Debrecenig általános népelemzést élvezett a jelenet, s alighanem tartós eseménye lett volna a családi legendáriumban is, de a forradalom átrendezte a mindennapok és az emlékezés gyakorlatát. Néhány hetes üzemelés után a magyar román kishatár hosszú évekre befagyott. Nem mehettünk, de Gheorghe Dej és társulata jöhetett, mi több, a bolsevik „testvérpártok” történetében példátlanul a román kommunista vezérek részt vettek a magyar pártvezetés tanácskozásán 1956. november 24-én. Ahol Dej, a román első titkár felszólalt, és diktátumokat fogalmazott meg, így a rögtönítélő bizottság felállítását követelte, amit Kádár december 1-jén már teljesített, s ugyan-
csak Dej követelésére a forradalmi bizottságokat is azonmód megszüntették.

Sorompós századunk; esztendőik múltából nagyapám fel-felcsukló zokogására emlékszem: amikor érkezett a távirat féltestvére, Béla bácsi haláláról. Életében csak akkor láttam nagyapát tenyerébe hajtott fejjel könnyét hullatni. Alighanem az önvád is sajogtatta lelkét, mert kis idővel előbb nagymamával az újra megnyitott határ örömeiben elmentek a rendőrségre útlevelet kérni. Két óra múltán nagyapa hazatoppant, ő tovább nem áll sorba, inkább nem utazik Színerváraljára. Húsz éve nem látott bátyjától ezért nem tudott elbúcsúzni.

Annai év múltán már barátságosan gondolok vissza a Körös-menti éjszakában robogó Balt Orientek Kolozsvárig tartó matatási hadműveleteire is; „ó Európa hány határ...” – mondikálom József Attilával, s ha nem is gyilkosok lapulnak, de az emberi méltóságot beszennyező ellenőrzések miféle változatait éltem meg Nyugat-Európában! Pökhendi matató tempójával a (nyugat) német határőr sem viselkedett másként, mint a román 1983 telén, amikor Salzburgot elhagyva München felé robogott a párizsi gyors; feledném a történetet, hogy Farkas Árpádnál vendégeskedvén bekísért a szeku Sepsiszentgyörgyön? De hiszen 1990 tavaszán Strasbourgban a bevásárlóközpont parkolójában a francia rendőrök rohamcsapata zárta körbe az egész családot! – mert gyanúsak vagyunk! Idegenek! Avagy közeli, 2000 utáni élmények: az autósztráda-rendőrség megszállta s igazoltatta a Budapestről vagy Berlinből jövő busz utasait. Fekete árnyalattal kétes alaknak mutatkoztam; avagy a diplomata útlevél védettségére is pökve testi motozásra kényszerítettek a párizsi pályaudvaron működő angol (!) biztonságiak, amikor a londoni expresszre készültem felszállni. Emlékek szikráznak elő, mindannyi változat az újkori, sorompós félelemre is.

(Lassacskán haladunk és bámészkodunk, a Zöld Szalont elhagyva, XIV. Lajos első bálósobája következik, s azt is tudatja az ismertető, hogy egyesített lakosztályt látunk, mert két szoba üzemelt a Napkirálynak. 1920. június 4-én délután az itt áthaladó hatagú küldöttség aligha szemlélte a színes buzatokat s a fejedelmi fekvőhelyet, mert Monsieur Fouquère, a francia külügyminisztérium szertartásmestere feszes eleganciával kísérte a menetet. De én a királyi otthoniasság bűvös káprázatában bolyongva nem is az alkalmi, viharvert magyarai társaságra gondolok, hanem a korábbi küldöttségre – a reménytelenségben is reménykedők csapatára. Amely Apponyi Albert vezetésével nyolc vagonból álló különvonattal 1920. január 5-én reggel indult Párizsba. Sötét ruhába öltözött, búcsúztató sokaság a Himnusz énekelte, midőn a nyolc kocsi álló szerekvény kigördült a Keleti pályaudvarról, s majd hat állomáson megállt a vonat, hogy a települések előjárói is búcsúztassák a küldöttséget. Jegyzékek, statisztikák, térképek árja tartozott a poggyászhoz; a méltánytalanságot bizonyító dokumentumok, amelyek szakszerűségét és komolyságát Teleki Pál és Bethlen István is garantálta, akik már 1918 őszén elkezdték a munkát. Január 7-én reggel érkeztek a Gare de l'Estre, de a Párizs-járó urak és politikusok szokott hoteljükről nem ábrándozhattak, mert a békeszerződést alá nem író ország küldöttsége ellenségnek tekinthető, így a házigazda Neullybe egy kis igényű garni szállóba, a Chateau de Madridba fuvaroztatta a delegációt. Ami voltaképp házi őrizetet jelentett, mert a boulogne-i erdőben sétálhattak ugyan, de Párizsba nem utazhattak, s újságíróval csak Clemenceau jóváhagyásával találkozhattak. Emlékiratokat olvasva heroizmusában is mosolyos epizódok villannak fel az időből: gróf Bánffy Miklós Londonból érkezve titkos találkozót szervezett a delegáció tagjaival, ám a gróf úr Párizs-örömeiben romlott osztrigát reggelizett, s az erdei sors-társalgást folytonos okádásai szakították meg; és képzeljük a tudós Teleki Pált, a majdani miniszterelnököt is, amint a hotel pincéjében egy álló kerékpárt bajt, amelynek energiája a delegáció nyomdáját működtette!

Teljes eredménytelenséggel.

Mert ha alaposan tanulmányozzuk az 1919-es esztendő történéseit, a Párizsban üléselő Tízek Tanácsa és a bukaresti, budapesti, prágai, belgrádi kormányok közötti jelentéseket, diplomáciai játékokat s főképpen a hadi helyzet alakulását, mindenféle ma is élő legendáktól mentesen tisztul előtűnik a nagy hatalmak végzetes elszántsága. S nem azért döntöttek feldarabolásunkról, mert Párizsban román kéjbölgyeket szabadítottak a döntésben érdekelt politikusokra. Egy másik szívsósan élő mítosz: Clemenceau Csallóközből származott magyar menyé iránti haragja vezette a békediktátumot. Herczeg Ferenc Hűvösvölgy című emlékiratában olvashatjuk: Sir George Clerk még az 1919-es év őszén, a béke előkészítés idején a párizsi tanács megbízásából Budapestre érkezett, aki közölte az író Komáromban született barátjával: „Az államalkotó erők közül a gazdaságiak nem kevésbé fontosak, mint az etnográfiaiak. Ha Csehszlovákiából életképes államot akarunk formálni, akkor meg kell neki adnunk bizonyos gazdasági lehetőségeket, ebből a szempontból föltétlenül szüksége van olcsó vízi utakra, amely kérdés csak úgy oldható meg, ha neki adjuk a Duna komáromi szakaszát.” Jelentés dátum: 1919. március 21-én, amikor Kun Bélának és társaságának Károlyi átadja a hatalmat, azon a napon Párizsban a 800 kilométeres cseh határ vonalát döntötték el Párizsban. S az is tény, hogy a majdani Csehszlovákia vezetői, Maszaryk és Beneš 1916-tól hatalmas diplomáciai hálózattal

és elvakultan győzködtek az angol, a francia és az amerikai hivatalosságot az Osztrák–Magyar Monarchia szétverésére. S a Clemenceau mellet és mögött működő s őt hangoló, befolyásos politikusok és szakértők, André Tardieu vagy a béketárgyalások előkészítésében titkárkodó Henri Berthelot elszántan képviselte a cseh és a román érdekeket. Párizsban egyébként az Amerikai Egyesült Államok küldöttségében 1300 személy mellett több száz francia, továbbá 200 szakértő és 400 kiegészítő személy dolgozott a béke előkészítésének hónapjaiban, miközben 1919 januárjától egyetlen magyar politikus és magán-személy nem utazhatott Franciaországba és Párizsba. Az is bizonyos: Kun Béla vörös diktatúrája csak rontotta a nagyhatalmak ítéletét, hiszen tisztázás helyett a Párizsba folytonosan érkező hadijelentésekből Európa bolsevik veszélyét és a káoszjeleit érzékelték. Egy kevésbé ismert tény: 1919. április 30-án Párizsban a Négyek Tanácsa Lloyd George javaslatára úgy döntött, hogy a magyar békedelegációt május 12-ére is meghívja a határrendezési tárgyalásokra. Ám a hivatalos irat a bécsi antantmissziónál elakadt, mert a katonai parancsnokság úgy döntött, hogy a gesztus megerősítené Kun Béla rendszerét. És ebben az anarchiában a magyar diplomácia nem működhetett és alig készülhetett. Eltérően Benéssel vagy Bratianuval, a román miniszterelnökkel, aki bámulatos taktikával Clemenceau-t is bátran ingerelte, zsarolta, s 1919 szeptemberében lemondásának színjátékát is vállalta, hogy majd új helyzetben újra kezdődjön az alkudozás. A taktika úgy is bevált, hogy többet követeltek, mint amennyit akartak, így majd kegyeskedtek lemondani a Debrecenig húzóó határról.

Amikor 1920. január 15-én a magyar küldöttség átvette a békediktátumot, azt jelentette, hogy hivatalos irat is megerősíti a legrosszabbat, amire számítottak. Tudván a hiábavalóságát, mégis szóbeli meghallgatást kért a delegáció, és másnap, 16-án délután Quai d'Orsay-n a francia külügyminiszter, Stephen Pichon szobájában Apponyi Albert elmondhatta észrevételeit. Franciául beszélt, s időről időre angolul is összefoglalta gondolatait, Francesco Nitti olasz miniszterelnökhöz pedig anyanyelvén szolt röviden. Történeti, gazdasági, politikai és jogi érvei között csak egyet említve: a békefeltételeket majd megszavazó magyar nemzetgyűlés nem lehet legitim, hiszen azok sorsa fölött dönt, „akik ott képviselve nincsenek”. Apponyi érvelhetett, a nyolctagú Legfelsőbb Tanács udvariasan meghallgatta, ám amit elhatároztak, az nem változott; s a pillanat a történelmet is kifejezte: a régi Magyarország jankiáltását a XX. század modern világ cinikusai már nem értették, s ezért nem is hallgatták meg. Keynes írja szemtanúként: nemcsak tájékozódni nem óhajtottak igazán, de mélyen unták már az egész békecirkuszt, hiszen régen eldöntötték, amit akartak, csak a demokrácia rossz színjátékát bonyolították.

S ami ezután következett június 4-éig, már csak utójáték. A maradék és visszatérő delegáció hiábavaló reménykedéseivel, beadványokkal, a Clemenceau-t a miniszterelnökségben váltó Millerand-nak a döntések majdan felülvizsgálati lehetőségét tartalmazó körmondatos függeléke: semmit se ígérő jegyzék, s hozzá cinikus is, mert titkos irat is született, amely azonmód közölte az érdekelt hivatalnokokkal: az irat érvénytelen!. A Nagy Trianon Cotelle termében Benárd Ágoston és Drasche-Lázár Alfréd aláírták a béke okmányt(?), diktátumot pontosabban. S alig negyedóra múlva a magyar delegáció kilépett a palota árkádjai alá, automobilba szállt, és elhagyta a nagy Trianont és a versailles-i kastély kertjét.

Valamikor a látogató körbejárhatta az 52 méter hosszú és 7 méter széles Cotelle termet, most épp hogy beléphet, mert egy keresztbe húzott zsinór akadályozza a továbbhaladást. Messziről szemlélődünk hát; nemcsak ama patkó alakú asztal (vagy másolata) hiányzik, ahol a Szerződés Szövetséges és Társult Főbatalmainak képviselői ültek, de kis asztalkát se látni, amelyen az okmány aláíratott. Feltekintek a mennyezetre: az öt csillár változatlanul pompázik a csillogásban; borús nap volt az a június 4-ei, alighanem ragyogtak a szomorú délutánban. Most oly egykedvű minden, ahogyan mögöttem a sötét bőrű őrbölgy vizslatja a terepet, és képcsínáló turisták villantják masinájukat – bámészok serege; a háromszáz évnél is öregebb dekoráció nem ámultat, s mielőtt visszafordulnék Napóleon dolgozószobájába, rögzítem a Cotelle terem legsúlyosabb tételét: „C'est ici que fut signé, le 4 juin 1920, le traité de Trianon qui fixa le sort de la Hongrie après la Première Guerre mondiale” – fordítani pedig felesleges. S ezen a napon ellenünk élő világméretű hadiállapot megszüntnek nyilvánított. Azt már nem tudatja a tábla, hogy 22 állam hagyta jóvá békeokmányunkat; Amerika [Thomas Wilson] csak egy évvel később, de például a kubai, továbbá a Nicaraguai Köztársaság elnöke, és Ő felsége Sziám királya is szignálta, mert hogy velük is hadba álltunk...

„Nincs, ahova hazatérjek, / ténfergek, mint a kísértet / éjszaka” – zokogta Szabadvárkáját Kosztolányi Dezső 1920-ban (*Rapszódia*); Tóth Árpád aradi édenét, a regékkel, nagymama ravatalának virágillatával áthatott gyermekkorát a „Kacsalábon forgó királyi vár”-at sóhajtotta (*Arad*); Babits nemcsak Fogarast, hanem Csonka-Magyarországot siratva kiáltott az Igazságért; Juhász Gyula diadalos érzéssel azt is látta, hogy a döntéshozókon beteljesedik a végítélet napja (*A békekötésre*); *Magyar Straszburgok* című versében pedig az elveszett városok, Pozsony, Máramarossziget, Nagyvárad, Arad, Szabadka, Újvidék, Csáktornya múltbeli magyar árnyait révedte. Amelyben a személyes emlékek s a krisztusi győzelem és a magyar történelem árnyai tűnnek fel és e komponáltságban a csáktornyai Zrínyi jajdulásában összegzi fájdalmát: „Ne bánts a magyart!” „Mohács, Majtény és Világos után: / Neully és Versailles és a Trianon! / Párist, a hitvány, dölyfös ember-bábelt / Csak gyűlölni és megvetni tudom” – sisteregte Kolozsvárról Reményik Sándor négy nappal a végzetes aláírás után (*Gyűrűt készítettetek*); Móricz Zsigmond verses panaszát a határtalan emberi jövő reményében fogalmazta: „Nem, nem, nem! Nem soha! Nem indulok bosszura! / Állattattam őriző: A Sötétség kapuján!” (*Kesergő – Querela Hungariae*). Krúdy Gyula titokzatos levelével egy vándorlegény sorsában álmódja a régi Magyarországot (*Az utolsó garabonciás*). Legkiválóbb költőink és íróink, Nyugatosok és nem nyugatosok. Mennyi felkiáltójel a versekben! A legjobbak mellett másod-harmad vonalú kesergők folyama, és persze tilinkósok áradata panaszolta, jajdította, siratta Trianont, s közülük, a legjobbakat, ugyan ismerem-e, akár egy művet is? Nem, egyet sem. Évtizedeken át klasszikusaink „összes” munkáiból is eltüntették a Trianon-síratókat. József Attila *Nem! Nem! Soba!* című versét minap ismertem meg, mert még az 1984-es kritikai kiadás jegyzetanyagában is azt olvassuk: nem közlik, mert „talán sértené a szomszéd népek túlérzékenységét”. Adyval már előbb baj mutatkozott: jó néhány hírlapi cikke között az *Elnémult barangok* című Rákosi Viktor darabjáról szóló kritikáját is csak a kritikai kiadás 1996-ban megjelent pótkötete közölhette: „...Erdély a magyar fajtának több mint egy fenyegetett te-

rület ...ha egyetlen kultúrország színpadja sem engedné meg a dramatizált vezércikket, a mienknek Erdély miatt meg kellene engednie” – írta 1905-ben(!). Igen, az egykori és mai túlérzékenyek, akik tíz és százezernyi négyzetkilométereket, milliós lakosságot, kultúrát, gazdaságot és gazdagságot kézhez vettek, és folyamatosan ember alatti életbe kényszerítették hódoltjaikat, túlérzékenyek azokra, akik egyedüli kisebbségként kilencven esztendeje megtartó békességet jelentenek a Duna-medence tájain.

ERDÉLY KÉZHEZVÉTELE; dicsőően is említsük az 1984-es esztendőt, mert Tamási Ágota szívós ragaszkodásának köszönhetőn, huszonkilenc esztendei csonkulás után az *Ábel* indító mondata az eredeti regényhez híven visszakerült a remekműbe. 1955-ben, amikor a regény újra megjelenhetett, Tamási Áron bevezetőjében azt írja, hogy munkája „kevés bajjal és minél több eredménnyel járhaszon [...] nagy gondossággal csiszolgattam”. Ami filológiai finomítások mellett azt is jelentette, hogy 1955-ben az *Ábel* így kezdődött: „Abban a nevezetes ezerkilencszáz huszadik évben az én életemben is igen nagy fordulat állott bé.” Ebben a „csiszolt” fordulatban az IS utal a nagyobb, a trianoni diktátumra, amely az 1984-es kiadásban így olvasható: „Abban a nevezetes ezerkilencszáz és huszadik évben, vagyis egy esztendőre rá, hogy a románok kézhez vettek minket, székelyeket, az én életemben még külön is igen nagy fordulat állott bé.” Ahogy felnyitom édesanyámtól örökölt (ceruzával jegyezve: 6 pengő) bőrbe kötött trilógiát, amely Buday György metszeteivel 1937-ben jelent meg, látható: a szerző boldogabb időben is csiszolgatta regényét, mert a régi kiadásban az idézett mondat első tagja még hiányzik, vagyis: „Egy esztendőre rá...”-val kezdődik. Hatalmas tanulmány volna az *Ábel* szövegváltozatainak elemzése, de ennél súlyosabb listázásba is kezdhetnénk, mert az irodalom fölött az idő jeges fuvallata életműveket megcsapott. Évtizedeken át anatómát jelentett Bánffy Miklós Erdély-trilógiája, s azonképp írói és politikai munkássága is, hasonlóan Reményik Sándor és Tompa László költészete; s emlékszem Nagy Gáspár örömére, amikor tudatta, hogy szívós beadványainak engedve szerkesztheti a Móra Kiadó sorozatában az első Dsida-kötetet, s benne a *Psalmus Hungaricus!* Ám az aczéli éberkedés a mai rendtelenségben változatlanul él; például Kuncz Aladár *Fekete kolostorának* valamennyi 1990 utáni kiadásában is. Súlyos mondatokat nem olvashatunk az utolsó fejezetben; amikor a szerző a hazatérés érdemes voltáról beszél. Még a vörös uralom pusztít, s Kuncz arról ír, hogy nincs öröm a szabadulásban, mert a magyar határon túl „a szabadság illúziója sem él”, s majd néhány sorral alább mégis úgy dönt: „nekünk haza kell mennünk még akkor is, ha az egész országból temető lett, s benne sakálok tanyáznak...” És hiányzik a regény zárómondata is, amely már a vörös országon túlra, az erdélyi sorsra is utal: hazaérkeztek a fogságból „...egyik fájdalomból a másik, sokkal nagyobb fájdalomba”. Odalett falvak városok, hegyek, székek, tájegységek mellett Trianon árnya elkönfiskált mondatokban is máig kísért, s ez már a magunk öncsonkítási természetének egyik jele.

A FÁJDALOM érzésének változatos hangjait említettem, amelynek annyi személyes és intézményes légkörét, tényeit új könyvében alaposan feltárja Zeidler Miklós (*A revíziós gondolat*). Utalva arra például, hogy a trianoni csonkoltság köz-

igazgatási következményeit nem merte vállalni az országvezetés, noha Prinz Gyula 1933-ban írott esszéjében pontosan kifejtette: „25 megyeszékhelyből 14 éppen a megye határán van, valamint hogy a »154 járás közül 29 teljesen felesleges, és 61 járásnak a székhelye alkalmatlan helyzetű.”« Ismertetvén a revízió gondolatának terebélyesedését, amelynek légkörében a „Nem! Nem! Soha!” jelszavát visszahangozva(?), siktíva, szobrok, plakátok készültek országszerte; különféle ligák, segítőszervezetek, sportegyesületek keretében a hazai társadalom hangulatát, érzéseit, cselekvő akaratát próbálták keretek közé szervezni. Amelynek egyik világra szóló eseményeként Endresz György pilóta és Magyar Sándor navigátor Justice for Hungary nevű gépükkel 1931. július 15–16-án átrepülte az Atlanti Óceánt. Heroikus és képtelen gondolatok és cselekvések sorában is kiemelkedik az évtizeden át tartó, változatos hőfokon működő közfigyelem, amely az angol sajtóhatalom, Lord Rothermere körül tajtékosodott. Rothermere a *Daily Mail*-ben 1927. június 21-én írott *Magyarország helye a nap alatt. Biztonságot Közép-Európának* címmel cikket írt, amelyben trianoni szabdaltságunk felülvizsgálatát szorgalmazta. S hogy milyen indítatással? Annak eredőit a történészek külön fejezetekben tárgyalják; annyi bizonyos, hogy riviériai nyaralásán ügyünkben nem magyar, hanem sógornő, egy szép osztrák grófnő is megihlette a Lordot. Az én első emlékem a Lord honi üdvözléséről bodroghalászi nagymamám otthonából való: a *Pesti Napló* ünnepi kiadványát nyaranta böngészve az idő titokzatos labirintusában bolyongtam, és ámultam régi idők héroszain. Nagymama tán egyetlen könyvhagyatékként őrizte az ünnepi kiadványt, magammal se vihettem haza, csak halála után került birtokomba. Alighanem korán elhunyt tanító nagyapámat hevíthette magyarság és a trianoni veszteség dolgában, hiszen reggelente a halászi gyermekecskék is imádkoztak Magyarország feltámadásáért. Olvasva Zeidler Miklós hatalmas adatolással írott monográfiáját, az abszurditásig érezzük fokozva a fájdalom regényét, amikor a társadalmat átjáró lelkesültség oda jutott, hogy a Rothermere királlyá koronázása felvetődött, s ebben az ajzott közhangulatban politikusnak ön- és pártvesztés volt mértékletesen nyilatkozni. És az pedig már alig került szóba a megnyilatkozásokban és mindenféle tiltakozási és jajdulási megszólalásban, hogy emberi mivoltukban naponta milyen sérelmeket szenvednek honfitársainak Kárpátalján, Erdélyben, Szerbiában és Csehszlovákiában. Jól elteltünk belterjes sajogásunkkal.

AZ ÖNVÉDELEM SIKOLYA a képtelenbe is fordulhat, ha az élet, a politika emberre vagy népre a képtelenség drámáját omlasztja. Idézett s annyi más költői imádság, szárnyaló panasz, mint trianoni műfaj, körében egy különös, abszurd játék is született. Szerzője Herczeg Ferenc; a *Gyurkovics lányok*, a *Bizánc*, az *Ocskay brigadéros*, az *Árva László király*, a *Kék róka* s annyi más színpadi mű és regény ünnepelt írója, aki változatos címei között alighanem a Revíziós Liga elnöki voltát érezte legsúlyosabb közügyi feladatnak és tehernek. *Húvösvölgy* című emlékiratában talán azért sincs szava *Baba-Hu* című darabjáról, mert sikereinek otthonaiban, a Nemzeti Színházban és a Vígszínházban sem adták elő. Érthetően, mert merőben eltér az írófejedelem kacagányos történetiségtől, hozzá: az ő szerelmi és társadalmi sikereihez szoktatott néző is aligha értette volna gunyoros paraboláját.

Amelyben a katalaunumi csata után egy vidéki úrilak udvarán játszódik, s XX. századi jelenidejűséggel a nyugati civilizáció „béke”-teremtő hadműveletének abszurd játéka elevenszik meg. Baba-Hu: a győztes hadsereg afrikai katonájának törzsi kiáltása. A béketeremtés azt jelenti, hogy alánországi feldarabolásával Burgundia és nagy szövetségesei Nagy Cincárországot kihirdetik; potomság, hogy a határ „a halastótól a gémeskútig, onnan a baloldali kapuoszlopig” húzódik, vagyis az esztelen erőszakosság alakítja a földrajzot és a történelmet. Herczeg Ferenc keserves-kacajos játékában a Baba-Hu istenség katonája huszadik tanulságot is megfogalmaz: „Ha jókedvemben felgyújtok egypár házat, vagy ledurrantok egy-két fehér embert, ezt senki számon sem kéri tőlem. Még meg is fizetnek érte, sőt érdemkeresztet is tűznek a mellemre.” A törzsi ironia is a valóságból vétetett Herczeg darabjában, mert a francia hadsereg Szegeden állomásozó szpáhi alakulata észak-afrikaiakból állt, de antant-rendfenntartóként állomásoztak itt francia-szenegáliak is. És az udvar feldarabolását is a valóságból asszociálta Herczeg: azidőtt lapok keserves kacajként közöltek egy felvételt a Sátoraljaújhelynél folyó Ronyváról, amelyben egy kisfiú kutyájával úszik, s az eb feje Magyarországon, farka Csehországban fürdözik. Miközben a trianoni szétdaraboltatásunk drámáját és képtelenségeit listázva a XX. század természetét észleljük, Németh László ébresztő észrevételét gyakran feledjük: nem kisebb a veszteség Trianonnál, ha Ferenc Ferdinánd életben marad, mert gyalázatos, magyarságot sújtó tervekkel készült a trónra.

De, mint föntebb sem, ne a dráma műfaji és történelmi sajátosságait vizsgáljuk, hanem a kétségbeesés változatait. Hogy a trianoni fájdalom, a veszteség mérhetetlen érzése az Urat szólító fohásztól az abszurd látomásáig hatalmas érzelmi, gondolati és műfaji regisztereket nyitott meg az alkotókban. Amelynek kifejezője az elnémulás is. Amikor a 1946 nyarán és kora őszén a második világháborút követő párizsi tárgyalásokon nyilvánvaló lett, hogy a trianoni szerződést megerősítik, Szabó Zoltán elnémul a döbbenetben, és felteszi a lemezjátszóra Molnár Anna balladáját és Kádár István énekét: „Fölemelé kádas szemeit az égre, / Mondván, Uram Jézus, jöjj segítségemre. / Nosza hát katonák, harcoljunk két hétre, / Mert nem látok embert, jöni segítségre.” Szabó Zoltán aznap beszámolóját nem közölték Budapesten, ami csak erősíthette az elnémulásban, bevégezte híradásait, mert Magyarország párizsi tudósítója elgyengült a reménytelenségben. Otthon pedig Illyés Gyula a *Válaszban* Jegyzetek című, az életműkiadásból is hiányzó esszéjében már derűs ironiába fordult nyugalommal fogadja azt az abszurd hírt, miszerint dollárban kifejezett jóvátételt igényelnek a lengyelek is, azzal okolva, hogy amikor menekült katonáikat Magyarország befogadta, hadifelszerelésük „szőrén-szálán eltűnt”. Miközben az ország újra elveszett, még testvér-lengyeleink is követelőznek – Illyés a jelen fájdalmából a holnapi feladatra hangolja magát: „Revízió – itt meg kell állni. Fellebbezni fogunk. S reméljük, eljő az idő, amidőn alkalmunk és hite-lünk lesz igazságunk feltárására, új ítéletre. Mert hazudnánk, hogy ebben örökre megnyughatunk. Az igazságban való hitet, a demokrácia alapját hazudnánk meg.” És Erdély hű fia, Cs. Szabó László, aki a Magyar Rádió tudósítójaként Pluhár Istvánnal oly lázasán közvetítette az 1940. szeptemberi bevonulást, is már pamflet-

tel szolgál Szerény javaslat című írásában (*Új Magyarország*, 1946. szeptember 24.). Címe: *Kacor király memoranduma*, amely Magyarország további feldarabolását tételezi, például: „Sárospatak a Nemzetközi Hálókocsi Társaság tulajdonába kerül, az új tulajdonos azonban átveszi tényérmosónak a tanári kar egyötödét (három nyelv tudása kötelező). Könyvtárát az Európai Szellemi Együttműködési Bizottság kezeli...” S hogy Cs. Szabó László keserves kacaját olvasom, eltűnődöm: mi történne ha a politika annyi álságos, közámító hadművelete közepette az igazság tisztításának szándékával a diplomácia olykor abszurdra váltana? Gondoltam már régen is, hogy például amikor a román diktátor naponta nyilatkozta: a magyarság micsoda szabadságban él, Kádár János táviratozik neki: Magyarország csatolását kéri Romániához! Avagy amikor Clinton kijelentette, a magyarság helyzete milyen megnyugtató Romániában, Kovács László azt sürgönyözi az Egyesült Államok elnökének, hogy járjon közben az ENSZ-nél, hazánkat tagosítsák Romániához. Né tán jelezzük Ficónak: segítsen abban, hogy Győrtől Miskolcig terjedő felső Magyarország is Szlovákia része legyen. Alighanem Slota örömgyűlésre trombitálna, hiszen a Győr környéki falvakba egyre többen költöznek szlovákok. Ám hessen-tem az ötletet, mert a politika humortalan mesterség, amúgy pedig sok százados tapasztalat, hogy sorsunkban ami rossztól tartunk, az bekövetkezik. S azért a magunk két évtizedes honfibu utáni gyarlóságunkat se feledjük: apám örökségéből őrzöm az első napi bélyegzővel ellátott képeslapokat, Horthy fehér lovon: Ungvár visszatért!, Kassa visszatért!, Kolozsvár visszatért! –, és honvédeinket követően a visszatért országrészekbe másod- és harmadrendű s még alább való hivatalnokok hadosztályai indultak meg Budapestről.

(Folytatjuk)

Zakotolás a Blaba Lujza téren, 1952